

bp Jan Kopiec
Uniwersytet Opolski

Od małej wioski w diecezji krakowskiej do dzielnicy wielkiego miasta w diecezji gliwickiej

Dla uhonorowania ważnych osób w dedykowanych im uroczystych jubileuszowych wydawnictwach najczęściej grono wdzięcznych autorów wydobywa tematy pełne blasku, wielkiej historii wspartej zazwyczaj ważnymi osobami znanymi z dziejów. Pragnąc włączyć się do grona gratulujących ks. prof. dr. hab. Jackowi Urbanowi z racji Jego dostojnego jubileuszu, odważyłem się posłużyć tylko refleksjami o dziejach mojej rodzinnej miejscowości. Dzisiaj – od 1951 roku – dzielnica miasta Bytomia w diecezji gliwickiej razem z miastem i kościelnym dekanatem od średniowiecza do 1821 roku należała do diecezji krakowskiej i jej losy, zwłaszcza pod względem uwarunkowań wyznaniowych, kościelnych i religijnych, pozostawały w ścisłym związku z prądami promieniującymi z królewskiego miasta, które do dzisiaj przyciąga jak magnes. Początkowo teren nasz był integralną częścią małopolskiej dzielnicy senioralnej, by w 1179 roku przejść za sprawą księcia Kazimierza

Sprawiedliwego do dzielnicy śląskiej. W latach 1821–1945 Szombierki przynależały do diecezji wrocławskiej, a w 1945 roku znalazły się w Administracji Apostolskiej Śląska Opolskiego. Wielka reforma struktury Kościoła katolickiego w Polsce dokonana przez papieża św. Jana Pawła II włączyła moją miejscowość i parafię do nowej diecezji gliwickiej.

Zagadnienie ujęte w temacie niniejszego przedłożenia stanowi bardzo częstą ilustrację znanego procesu urbanizacyjnego w długich dziejach Europy. Przekonuje o niemal naturalnym przebiegu zmian demograficznych i społecznych, skutkujących dalszymi przemianami, a szczególnie wrażliwie odbierane są przez każdego poszczególnego mieszkańca, ale też całą społeczność. Z tego względu o pojedynczych miastach i wioskach mamy wiele odniesień w ich opisach historycznych, chociaż zdajemy sobie sprawę, że nie wszystko zostało tak udokumentowane z ich przeszłości, żeby można było na tej podstawie zrealizować udaną monografię. Dla zebranych wzmianek o Szombierkach szczęśliwie posiadamy liczne syntezy dziejów miasta Bytomia, a samej dzisiejszej dzielnicy tego miasta poświęcili swe opracowania Paul Franzke¹, Jan Kopiec², zwłaszcza zaś miejscowy pasjonat historii Józef Larisch³. Ten dotychczasowy dorobek upoważnia do sentymentalnego ogarnięcia kilkunastowiecznych dziejów miejscowości i na ich podstawie opracowałem ten zarys.

Gdyby sięgać do pradawnych początków osady, to rozpocząć należy od stwierdzenia, że wysiłki archeologów uzasadniają tezę o obecności człowieka na terenie Bytomia i w jego okolicy – także Szombierek – od okresu mezolitycznego, czyli ok. 4 tys. lat. przed Chrystusem, i odtąd trwa na tym skrawku ziemi nieprzerwany łańcuch ludzkich dziejów. Na pewno ośrodek bytomski był cennym przewodnikiem dla jego okolic. Bowiem Bytom położony był na ważnym szlaku handlowym z zachodu – głównie z Wrocławia – do Krakowa i dalej na Ruś. Na pewno wzgórze św. Małgorzaty, przy drodze prowadzącej ku Szombierkom, było pomyślnym punktem wyjścia dla osiedlania się w naszej wiosce, a obecnie dzielnicy Bytomia, zwłaszcza przykościelny cmentarz,

- 1 P. Franzke, *Festschrift anlässlich des 25-jährigen Jubiläums der Herz-Jesu-Kirche in Schomberg OS*, Schomberg 1930.
- 2 J. Kopiec, *Zarys dziejów dzielnicy Bytom-Chruszczów (dawniej Szombierki)*, [w:] *Szkice z dziejów Bytomia*, red. J. Drabina, Bytom 1984, s. 93–106 (Magazyn Bytomski, 6).
- 3 J. Larisch, *Sto lat kościoła i parafii pw. Najświętszego Serca Pana Jezusa w Bytomiu Szombierkach (1905–2005)*, Opole 2005; tegoż, *Historia Szombierek*, Bytom 2011.

który służył chrześcijańskim pochówkom także z Szombierek co najmniej od końca XII wieku. Nie bez znaczenia pozostawał fakt, że bytomska parafia Wniebowzięcia NMP, obok XII-wiecznej świątyni św. Małgorzaty z fundacji księcia Bolesława Kędzierzawego, ukonstytuowana około 1230 roku, została wyposażona w dziesięciny z miasta i interesujących nas Szombierek. Z naszą miejscowością można ostrożnie też łączyć podlegające bytomskiemu klasztorowi najpierw benedyktynów, a następnie premonstratensów tajemnicze wzgórze występujące w źródłach pod nazwą Sutuhali, sprawiające do dziś wiele kłopotów archeologom i językoznawcom. W 1289 roku spotykamy w dokumentach rycerza Fryderyka de Schonenburch; w 1315 roku pojawia się wioska nasza przy okazji nadania połowy młyna Janowi, prepozytowi kościoła św. Małgorzaty⁴. W 1321 roku w źródłach zapisany został Jan Zchamboris, a w 1346 roku tenże przedstawiciel odnotowany został jako *de Sambor*. Z kolei w dokumencie z 26 stycznia 1369 roku występuje nazwa miejscowości Schonenberg, ale też łącznie z pierwszą konkretną informacją, że Szombierki podzielono na dwie części w związku z dynastycznym podziałem miasta między piastowskie linie cieszyńską a oleśnicką⁵. W 1437 roku wydobywamy Jana de Sombork. Dokumenty te są dla nas bardzo użyteczne, gdyż potwierdzają najogólniej ciągłość dziejów naszej miejscowości, nie zapominając, że dla językoznawców stanowią materiał do wyjaśnienia dodatkowych aspektów tej przeszłości. Niemiecka nazwa wioski, przechodząca określone zmiany w pisowni i najprawdopodobniej w wymowie, jest potwierdzeniem reguły, że na Górnym Śląsku stare nazwy ulegały zazwyczaj brzmieniowemu spolszczeniu⁶.

Czy mieszkańcy Szombierek uczestniczyli w zarówno pomyślnych, jak i dramatycznych wydarzeniach w Bytomiu? Do której to parafii należeli? Czy tragiczne wydarzenia w 1367 roku, kiedy życia pozbawiono Piotra z Koźle, plebana bytomskiej parafii Wniebowzięcia NMP w Bytomiu, oraz miejscowego kaznodzieję (wikariusza) Mikołaja z Pyskowic, co skutkowało interdyktem papieskim, odbiły się negatywnie na życiu religijnym⁷? czy najazd husytów na Bytom w 1430 roku przeraził ich⁸? czy kaznodziejska gorliwość św. Jana Kapistrana, przebywającego i nauczającego mieszkańców Bytomia

4 H. Borek, *Górny Śląsk w świetle nazw miejscowych*, Opole 1988, s. 230.

5 Dokument opublikowany w: J. Drabina, J. Horwat, Z. Jedynak, *Bytom średniowieczny. Przekazy źródłowe (1123–1492)*, Opole 1985, nr 144 (s. 142–145).

6 H. Borek, *Górny Śląsk w świetle nazw miejscowych*, dz. cyt., s. 289.

7 Zob. J. Drabina, *Wokół tragicznego zdarzenia z roku 1367 w Bytomiu*, [w:] *Szkice z dziejów Bytomia*, Bytom 1984, s. 107–120.

8 J. Drabina, *Historia Bytomia 1254–2000*, Bytom 2000, s. 59–60.

przez dwa tygodnie w maju 1454 roku, wstrząsnęła sumieniami naszych poprzedników?⁹ Na to prostej odpowiedzi nie zdołamy sformułować.

Wiadomo już od średniowiecza, że Bytom i okolice obfitowały w rudy srebra i galmanu, a w okolicy Szombierek w początkach XVI wieku znaleziono złoża z drobną rudą ołowianą na głębokości 27 metrów. Stąd też w 1543 roku zawarto układ z ówczesnym właścicielem ziemskim Janem Gierałtowskim o prawie swobodnego wykonywania górnictwa na jego terenie. W 1584 roku zaczęto budować sztolnię św. Jerzego na gruntach wspomnianego Gierałtowskiego, która miała mieć początek za Szombierkami koło młyna orze-gowskiego i dalej prowadzić w okolice Miechowic, Bobrownik, Strzybnicy i Szarleja (po 1586 roku margrabia Jerzy Brandenburski zakazał eksploatacji sztolni). Te drobne informacje potwierdzają niezawodnie, że tereny Szombierek oddychały przyspieszającym tętnem życia gospodarczego i dawały tutejszym mieszkańcom odpowiednie impulsy do organizowania.

Nadszedł czas reformacji protestanckiej. Z tego okresu dochodzą kolejne informacje. Antagonizmy między katolikami a zwolennikami nowej formy chrześcijaństwa uwydatniły nastroje wśród mieszkańców Bytomia, który w latach 1595–1632 nie posiadał katolickiego proboszcza. W wizytacjach nakazanych przez biskupów krakowskich w latach 1598–1720 pojawiły się Szombierki w kontekście faktu pobierania przez proboszcza bytomskiego dziesięcin. Dodatkowo o charakterze Szombierzan w 1665 roku wizytator zanotował, że mieszkańcy tej wioski nie chcą składać proboszczowi opłat z racji kolędy w okresie Bożego Narodzenia, choć ten odwiedza ich z relikwiami¹⁰.

W latach 1534–1621 ziemią śląską rządzili protestanccy margrabiowie brandenburscy z dynastii Hohenzollernów, a ziemią bytomską w latach 1542–1631 rządził magnat górnośląski Jan Gierałtowski, by od 1629 roku Bytom wraz z przyległościami stał się własnością hrabiowskiej rodziny Henckel von Donnersmarck, tworząc na pewien czas tzw. wolne państwo stanowe. Należy pamiętać, że w wyniku zwycięskich wojen Prus z cesarstwem Habsburgów niemal cały Śląsk, w tym oczywiście i Szombierki, znalazły się pod berłem protestanckiej monarchii pruskiej, który to stan trwał do 1945 roku. Na ten okres dziejowy przypadał proces wzrostu zaludnienia oraz inten-

9 J. Drabina, *Historia Bytomia*, dz. cyt., s. 62–64.

10 In villa Sambierki secundum contractum tenetur pro decima dare unum fertonem polonicalium grossorum et habet mansos 30. In supradicta villa tenetur scultetus colligare petronalia. In hac villa non dant strenam tempore Natalis Domini, sed praepositus debet eos in eorum aedibus cum sacris reliquiis visitare. F. Maroń, *Materiały źródłowe do dziejów Kościoła w obecnej diecezji katowickiej. Protokoły wizytacyjne z 1665 r.*, „Śląskie Studia Historyczno-Teologiczne” 9 (1976), s. 292–293.

sywnego poszukiwania oraz budowy małych z początku kopalń galmanu i ołowiu, a od XIX wieku – już szerzej dokumentowanego poszukiwania i wydobywania węgla kamiennego. Liczba ludności wioski kształtowała się następująco: w 1783 roku Szombierki liczyły 104 osoby, w 1797 – 166 osób, w 1817 – 225 osób, a w 1825 roku – 228 osób¹¹. Niemniej jeszcze przez dłuższy czas charakter Bytomia i jego okolic pozostał rolniczy. Nie obyło się bez ruchów. W 1799 roku odnotowane zostały zaburzenia chłopskie z powodu spisowania nowych urbarzy (powinności chłopskich), podobnie jak w 1811 roku. Uwłaszczenie chłopów w Szombierkach przeprowadził dopiero w roku 1823 nowy właściciel tego terenu – Karol Godulla.

Nie ulega wątpliwości, że z tą postacią rozpoczyna się żywiołowy proces zmiany oblicza naszego skrawka górnośląskiej ziemi. Ogólnie znany go jako przemiany kapitalistyczne, których motorem napędowym stało się wydobywanie węgla kamiennego. Wzrosło zainteresowanie terenami w celu ich eksploatacji. Na tej fali we wspomnianym 1823 roku znany już górnośląski „król cynku” nabył na licytacji dobra rycerskie Szombierki i Orzegów za sumę 41 485 talarów¹². W pierwszym rzędzie węgiel potrzebny był mu jako paliwo w rozbudowującej się sieci hut. Jego spadkobierczyni Joanna Gryzik dwukrotnie nadawała pola górnicze (1855, 1869), a w 1870 roku utworzona została kopalnia „Hohenzollern” (późniejsza kopalnia „Szombierki”), która wydobywanie rozpoczęła w 1873 roku. Kopalnia ta należała w swoim czasie do najbardziej nowoczesnych i najlepiej zelektryfikowanych na całym Górnym Śląsku; już w 1883 roku zainstalowano w niej przewóz łańcuchowy z napędem elektrycznym, podziemną lokomotywę elektryczną, a w 1889 roku – tłoczący wentylator z napędem elektrycznym.

Historyk potrafi wyciągać wnioski z dawnej dokumentacji i na pewno w następstwie tak rysujących się innowacji przemysłowych dostrzeże bez wahania towarzyszący temu procesowi wzrost zatrudnienia, co pociągało za sobą wewnętrzną emigrację. Napływająca ludność zmieniała gwałtownie swój status, opuściwszy pracę na roli, i podejmowała pracę w kopalniach, a także w innych zakładach ciężkiego przemysłu, zwłaszcza w hutach. Nie zamykano też możliwości przybywania ludności z innych części, także z zaborów rosyjskiego i austriackiego. Możemy śledzić znacząco wzrastającą liczbę mieszkańców Szombierek: w 1875 roku – 1106 osób, w 1895 roku – 2336, w 1919 roku – 5327, w 1925 – 7497, w 1933 roku – 8081, w 1938 roku – 7464

11 Liczby niniejsze podaje S. Golachowski, *Bytom w okresie przełomu feudalizmu i kapitalizmu*, [w:] *Dziewięć wieków Bytomia*, (Staliność) Katowice 1956, s. 94.

12 J. Dworak, *Karol Godulla – pionier przemysłu cynkowego na Górnym Śląsku*, Opole 1979, s. 66–69.

osoby¹³. W ten niemal naturalny sposób z małej wioski Szombierki zmieniały się w podmiejskie osiedle przemysłowe.

Oprócz wszystkich wskaźników społeczno-ekonomicznych należy też za- uważać ważny element życia duchowego i religijnego, wpisującego się prze- cież w całościowo traktowaną aktywność człowieka. Mam na myśli usiłowa- nie wybudowania w miejscowości ośrodka kultu religijnego¹⁴.

Szombierki pod względem przynależności parafialnej od zarania należa- ły do parafii bytomskiej, a swoich zmarłych mieszkańcy chowali na cmen- tarzu przy kościele św. Małgorzaty. Pierwsze miejsce kultu Szombierki za- wdzięczają znanemu proboszczowi bytomskiemu ks. Józefowi Szafrankowi (1839–1874)¹⁵, który, wychodząc od tragedii epidemii cholery w 1854 roku, postanowił zmobilizować mieszkańców do wybudowania niewielkiej kaplicy jako wotum dziękczynnego. Dodatkowo widział w tym pomysłe tę zaletę, że dzieci mogły korzystać z katechizacji na miejscu, a nie musiały udawać się do kościoła parafialnego w mieście. Ta pamięć była o tyle żywa wśród mieszkańców Szombierek, że aż do niedawna przy szosie z Szombierek do Bytomia stała budowla w kształcie niezbyt wysokiej wieży, którą wiązano z tragicznymi wydarzeniami. Według jednej wersji, gdy w 1737 roku pano- wała epidemia tyfusu, ludzie zarażeni uciekali ze swych domostw i masowo umierali przy drodze i wówczas grzebano ich na przydrożnych polach, a ta wieżyczka miała o tym przypominać. Bardziej trwałe miejsce w zbiorowej pamięci zajmowało podanie, że po wojnie siedmioletniej (1756–1763) w tym właśnie miejscu zdarzyła się tragedia: podczas nagłej burzy piorun zabił sied- mioro dzieci zdążających z Szombierek na lekcję religii do bytomskiego ko- ścioła pw. Wniebowzięcia NMP; tragicznie zmarłe dzieci pochowano w tym właśnie miejscu¹⁶. Do tego wydarzenia nawiązywał ks. J. Szafranek, licząc, że łatwiej będzie mógł oczekiwać na życzliwą postawę mieszkańców Szom- bierek, żeby u siebie, w swojej wiosce, mogli wybudować niewielką kapli- cę, w której mogłaby przynajmniej kilka razy w roku być sprawowana msza święta oraz katechizacja. Doszło do tego dzięki inicjatywie dwóch miesz-

13 Liczby te zaczerpnąłem z W. Długoborski, *Stosunki demograficzne, społeczne i narodowościowe*, [w:] *Bytom. Zarys rozwoju miasta*, red. W. Długoborski, Warszawa–Kraków 1979, s. 200. Przy tej okazji warto uzupełnić, że do lat dziewięćdziesiątych XIX wieku Bytom posiadał największy pro- centowo przyrost naturalny ze wszystkich miast pruskich.

14 Píše o tym P. Franzke, *Festschrift anlässlich des 25-jährigen Jubiläums der Herz-Jesu-Kirche in Schomberg OS*, dz. cyt., s. 24–34; szeroko rozwija temat J. Larisch, *Sto lat kościoła i parafii pw. Najświętszego Serca Pana Jezusa w Bytomiu Szombierkach (1905–2005)*, dz. cyt.

15 J. Drabina, *Szafranek (Schaffranek) Józef, Joseph (1807–1874), ksiądz, działacz polityczny i społecz- ny*, [w:] *Bytomski słownik biograficzny*, red. J. Drabina, Bytom 2004, s. 258–259.

16 Osobiście pamiętam tę wieżyczkę i często słyszałem owe opowieści.

kańców Szombierek: Szymona Flatzka i Augustyna Cygana, który nawet подарował na ten cel część swojej posiadłości z przeznaczeniem wyłącznie na budowę kaplicy. Z tej okazji bardzo cennym darem, który sprawił ks. Szafrańek dla nowej kaplicy, był obraz Matki Bożej Bytomskiej, który – dzięki badaniom historyków sztuki – można bez popełnienia pomyłki zaliczyć do zespołu tzw. Madonn Piekarskich, piętnastowiecznych malowideł przedstawiających Maryję w półpostaci z małym Dzieciątkiem, trzymanym na lewym ramieniu. Ten obraz posiada wiele podobieństw do należącej do tej grupy przedstawień tzw. Madonny Kozielskiej z Kozła, co pozwala na datowanie obrazu nie później niż na około 1430 rok. Warto dodać, że staraniem księdza proboszcza i profesora zarazem Wacława Schenka obraz ten powrócił do bytomskiej świątyni mariackiej w latach siedemdziesiątych ubiegłego wieku, a Szombierki otrzymały do swej kaplicy bardzo udaną kopię¹⁷. Uroczystego poświęcenia neogotyckiej kapliczki pw. św. Józefa Opiekuna Dzieciątka Jezus dokonał ówczesny dziekan dekanatu bytomskiego ks. Bernard Purkop dnia 25 października 1863 roku.

Kościół parafialny w Szombierkach pw. Najświętszego Serca Pana Jezusa wybudowano w latach 1902–1904, przy wydatnym wsparciu rodziny hrabiowskiej Joanny i Hansa Ulricha Schaffgotschów. Tu znalazły miejsce spoczynku szczątki znanego „króla cynku” na Górnym Śląsku Karola Godulli. Kościół uroczysto poświęcił 20 czerwca 1905 roku ówczesny biskup wrocławski kard. Jerzy Kopp¹⁸.

---

17 T. Dobrowolski, E. Szrańek, *Obraz Matki Boskiej Piekarskiej w Opolu na tle gotyckich wizerunków podobnego typu*, „Roczniki Towarzystwa Przyjaciół Nauk na Śląsku” 6 (1938), s. 203–222; J. Drabina, *Historia Bytomia*, dz. cyt., s. 60–61.

18 Drobiazgowo proces budowy kościoła i funkcjonowania parafii w pierwszym stuleciu istnienia przedstawia J. Larisch, *Sto lat kościoła i parafii pw. Najświętszego Serca Pana Jezusa w Bytomiu Szombierkach (1905–2005)*, dz. cyt.

Abstrakt

Od małej wioski w diecezji krakowskiej do dzielnicy wielkiego miasta w diecezji gliwickiej

W niniejszym przedłożeniu zestawione zostały, wraz z autobiograficznymi odniesieniami, najważniejsze fakty z dziejów Szombierki, niegdyś małej wioski w odległości ok. 2 km od Bytomia, a dziś dzielnicy tego miasta. Szkic niniejszy stara się uchwycić egzystencję mieszkańców tej miejscowości od XIV wieku do czasów współczesnych. Najbardziej zajmujące przesłanie tych dziejów zawiera się w fakcie przynależności kościelnego dekanatu bytomskiego do diecezji krakowskiej do 1821 roku, mimo politycznej przynależności tej ziemi do Rzeszy Niemieckiej, a dokładniej do Królestwa Czeskiego do 1742 roku, a następnie do Prus. Pod względem parafialnym Szombierki należały do parafii w Bytomiu, a własny kościół i parafię otrzymały w 1905 roku. Od 1992 roku Szombierki wchodzi w skład diecezji gliwickiej.

Słowa kluczowe: Bytom, Szombierki, diecezja krakowska, diecezja gliwicka, obraz Matki Bożej Bytomskiej

Abstract

From a small village in the Diocese of Krakow to a district of a big city in the diocese of Gliwice

In the article the author presents alongside autobiographical references, the most important facts from the history of Szombierki. Once a small village about 2 km from the city of Bytom, Szombierki is nowadays, a district of this city. This article's aim is to outline the existence of the Szombierki's inhabitants from the 14th century to present day. The author in particular concentrates on the past of the church deanery of Bytom that once belonged to the Diocese of Kraków (until 1821). All of this despite the political affiliation of this land to the German Reich (and more precisely to the Czech Kingdom until 1742, and then to Prussia). Their own church and parish Szombierki received in 1905. Since 1992, Szombierki has been part of the Diocese of Gliwice.

Keywords: Bytom, Szombierki, Diocese of Krakow, Diocese of Gliwice, image of Our Lady of Bytom